

İttihatçı Tek-Parti Rejimi Kurulurken Hizipler, Seçimler, Boykot

Erol Ülker, Işık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4074-7806>
E-posta: eulker3@gmail.com

Özet

1908 Anayasa Devrimi'nin en önemli siyasi aktörü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), ikinci Meşrutiyet Döneminin ilk yıllarında mevcut hükümetler üzerinde hâkimiyet kurma çabası içinde olmuş, Ocak 1913'te gerçekleşen Bâbiâli baskınından sonra ise hükümetin kontrolünü doğrudan ele alarak bir tek-parti iktidarının kuruluş sürecini başlatmıştır. Bu yazı, İTC'nin 1908 – 1913 dönemindeki denetleme iktidarından 1913–1918 dönemindeki doğrudan tek-parti yönetimine geçiş sürecini ele almaktadır. Yazının amacı, İttihatçı tek-parti rejiminin kuruluş dinamiklerini incelemek, İTC içindeki iç mücadelelere odaklanarak bu rejimin hangi koşullar altında ve nasıl ortaya çıktığını tartışmaktır. Bunun için İttihatçı hareket içinde belirleyici bir dinamik olarak görülen asker – sivil ayrımı eleştirel bir çerçevede değerlendirilecek, söz konusu ayrımın İTC içindeki güç ilişkilerinin analizi için yeterince açıklayıcı bir çerçeve sunmadığı ileri sürülecektir. Yazının odaklandığı temel mesele 1912 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan bir siyasal strateji tartışmasıdır. İTC'nin muhalefete itildiği ve İttihatçıların hâkim olduğu Osmanlı Mebusan Meclisi'nin feshedildiği kritik bir dönemde gündeme gelen söz konusu tartışmanın odağında, yeni bir meclisin oluşumu için düzenlenmesi öngörülen seçimler karşısında alınması gereken siyasal tutum yer almıştır. Genel olarak ihtilalci bir yönelimi temsil eden boykot önerisi, İttihatçı kadrolar arasında asker – sivil hizipleşmesiyle açıklanamayacak bir kutuplaşmaya neden olmuş ve İTC'nin 1912 Kongresi bu gerilimin gölgesinde toplanmıştır. Yazının başlıca iddiası, İttihatçı tek-parti iktidarının 1912 Kongresinde ortaya çıkan bölünmenin tarafları arasındaki bir güçler dengesine dayandığı ve aslında bu dengeyi kurumsallaştırdığıdır. İttihatçı hareket içinde 1912 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan bölünme, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında ordu, hükümet, yasama organları, esnaf cemiyetleri ve kooperatifleri de içeren, İTC'nin ve özellikle onun en yüksek karar mercii olan Meclis-i Umumî'nin merkezinde olduğu bir siyasal mekanizmanın oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Tek-parti iktidarının yaslanacağı kurumsal zemin İTC'nin 1913 Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Büyük ölçüde 1913 Kongresi'nde oluşturulan kurumsal altyapı adeta 1912 Kongresi'nde görünür hale gelen ilişki ağlarını yansıtmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, İTC, devlet ve hükümet arasındaki sınırların giderek belirsizleştiği bu siyasal bağlamda Cihan Harbi'ne dâhil olmuş ve İttihatçı tek-parti rejimi savaşın sonuna dek iktidarda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet, Osmanlı Mebusan Meclisi, Seçimler, Tek-Parti İktidarı

Factions, Elections, Boycott during the Establishment of the Unionist Single-Party Regime

Abstract

The Committee of Union and Progress (CUP) was the most important political actor of the Constitutional Revolution of 1908. This organization attempted to dominate the existing governments during the initial years of the Second Constitutional Period. After the coup of January 1913, however, the CUP seized direct control of power and engaged in the establishment of a single-party government. This essay deals with the transition from the CUP's indirect rule in the period of 1908 – 1913 to the single-party regime in the period of 1913 – 1918. It focuses on the CUP's internal struggles to discuss under what conditions and how this single-party regime emerged. To this end, the paper critically evaluates the military – civilian distinction that is seen as an important dynamic in the Unionist movement. It is argued that this distinction does not provide an adequate analytical framework for the analysis of power relations in the CUP. The main issue on which the article focuses is a debate about a political strategy, which emerged in the second half of 1912, when the CUP was pushed into opposition and the Ottoman Parliament dominated by the Unionist deputies was dissolved. In this context the Unionists discussed their position about the elections to be held for the new parliament. Representing a revolutionary tendency, the proposal of boycotting the elections caused a polarization among the Unionist cadres, which cannot be explained based on a schism between the military and civilian factions. The CUP Congress of 1912 convened in the shadow of this polarization. The main argument of the article is that the Unionist single-party regime relied on, in fact institutionalized, a balance of power between the two sides that represented the opposite views in the Congress of 1912. The split that appeared in the Unionist movement in the second half of 1912 played a decisive role in the formation of a political mechanism after the assassination of Mahmut Şevket Paşa. At the center of this mechanism was the CUP and its highest decision-making body, the General Council. The single-party rule rested on the institutional infrastructure created in the CUP Congress of 1913. It involved the army, the government, legislative bodies, guild associations, cooperatives as well. This infrastructure almost reflected the networks of relations that became visible in the Congress of 1912. The Ottoman Empire entered the Great War in this political context where the lines separating the CUP, the state, and the government were getting blurred. The Unionist single-party regime stayed in power till the end of the war.

Keywords: Union and Progress, Second Constitutional Period, Ottoman Parliament, Elections, Single-Party Rule

Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) 1908 Anayasa Devrimi'nin kuşkusuz en önemli siyasal aktörüdür. Buna rağmen İTC'nin İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde mutlak bir siyasal otorite kurması zaman almıştır. Mevcut literatürde Anayasa Devrimi'nden

1913 yılı başında gerçekleşen Bâbîâli baskınına kadar uzanan dönem,1913–1918 döneminden oldukça farklı bir bağlam olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Sina Akşin (2001) genel olarak 1908 – 1913 dönemini İTC'nin denetleme iktidarıyla özdeşleştirir ve Tarık Zafer Tunaya (2011: 29) bu dönemde İTC'nin “egemen parti” konumunda olduğunu vurgular. İttihatçılar bu dönemde siyasal iktidara doğrudan el koymak yerine sahne gerisinde kalarak mevcut hükümetler üzerinde hâkimiyet kurmaya gayret eder. İkinci dönemde ise İTC, hükümetin kontrolünü doğrudan ele almıştır. Yani bu iki dönem arasında, dolaylı bir denetleme iktidarından doğrudan bir tek-parti yönetimine geçiş söz konusudur. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu İttihatçı tek-parti rejiminin yönetimi altında Almanya ve Avusturya – Macaristan ile ittifak halinde Cihan Harbine katılmıştır (Aksakal, 2008). İttihat ve Terakki hakkında önemli çalışmalara imza atmış olan Eric Jan Zürcher (2019) yakın zamanda yayınlanan bir makalesinde bu rejimin temel karakteristiklerini analiz eder.

Söz konusu çalışma, Cihan Harbi dönemindeki Jön Türk iktidarını Enver – Talat – Cemal diktatörlüğü ile özdeşleştiren geleneksel yaklaşımın ötesine geçmektedir. Zürcher İttihatçıların son derece karmaşık bir kurumsal yapıyı temel alarak imparatorluğu yönetmek durumunda olduğunu gösterir. İktidar mekanizmasına yön veren, başta İTC'nin kendisi olmak üzere, Saray, Meclis, Senato, ordu ve hükümet gibi kurumları ve bunlar arasındaki ilişkileri mercek altına alır. Yalnızca yönetim aygıtının formel olarak nasıl şekillendiğini değil, askerî sıkıyönetim koşulları altında karar alma süreçlerinin ve mekanizmalarının fiilen nasıl işlediğini tartışır. Zürcher'e (2019: 908-911) göre İTC'nin çekirdek grubunu oluşturan dar bir zümre, 1913'te sahneye konan hükümet darbesi ya da 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Cihan Harbine katılması gibi kritik kararların alınmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dar kadro, sivil ve asker kökenli bir grup İttihatçı liderlerden oluşmaktadır; bunların kilit kararlarda merkezi bir rol oynayabilmek için mutlaka İTC Heyet-i Merkeziyesi ya da kabine gibi formel olarak merkezî bir konumda yer alıyor olması gerekmez. Zürcher (2019: 911), kritik karar alma süreçlerindeki belirleyici unsurun, Enver liderliğindeki askerî kanat ve Talat liderliğindeki sivil kanat arasında oluşacak konsensüs olduğunu vurgular.

Zürcher İttihatçı tek-parti rejiminin kurumsal yapısını tartışarak tarih yazımına önemli bir katkıda bulunmuştur şüphesiz. Bu kurumsal çerçevenin gerisindeki enformel ilişkiler ağını tarif etmek için kullanılan asker – sivil ayrımının mevcut literatürde oldukça yaygın olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin Feroz Ahmad (1995: 13) 1914'ten itibaren öne çıkan Enver, Talat ve Cemal üçlüsünden her birinin İTC içindeki başlıca hizipleri temsil ettiğini iddia eder. Sina Akşin (2011) daha spesifik olarak Enver ve Talat tarafından temsil edilen sivil ve asker kanatları arasındaki ilişkilere ve çekişmelere sıklıkla atıfta bulunur. Tarık Zafer Tunaya (2011: 276-278) İttihatçı örgütü elinde tutan Talat Paşa'nın en önemli rakiplerinin asker olduğunu vurgular ki bunlar Enver Paşa ve Cemal Paşa'dır. M. Talha Çiçek (2015) yakın zamanda yayınlanan bir çalışmasında İTC'nin Enver,

Talat ve Cemal üçlüsünden oluşan uyumlu bir liderliğe sahip olduğu görüşünü eleştirirken asker ve sivil kanatlar arasındaki hizip mücadelelerine odaklanır, Cemal Paşa'nın hem asker hem sivil unsurları içeren üçüncü bir hizbin lideri olarak yükseldiğini iddia eder.

Burada mevzubahis olan askerî kanat – sivil kanat ayırımı genel olarak Osmanlı ordusunda görevli İttihatçı subaylar ve İTC'ye mensup siviller arasındaki ilişkilere işaret etmektedir ve bu iki kesim arasındaki gerilimleri karakterize edebildiği ölçüde de anlamlı bir kavramsallaştırmadır hiç kuşkusuz (Zürcher, 2010: 84-86). M. Talha Çiçek (2015: 12-14) tarafından vurgulandığı gibi İttihatçı subaylar, 31 Mart Vakası gibi dönüm noktalarında siyasal etkilerini artırabilmiştir. Enver'in 1914 yılı başında Harbiye Nazırı olarak atanmasıyla, söz konusu ayırım daha belirgin bir hale gelir. Enver ve onun etrafındaki İttihatçı subaylar Osmanlı ordusuyla birlikte Teşkilat-ı Mahsusa'yı ve bir grup paramiliter örgütlenmeyi kontrol eden önemli bir güç odağı oluşturmuştur (Akmeşe, 2005: 157-172). Buna karşılık Talat, İTC Heyet-i Merkeziyesi ve hükûmet üzerindeki nüfuzunu Cihan Harbi'nin sonuna değin sürdürebilmiştir.

Ancak literatürde askerî kanat – sivil kanat ayırımı, yalnızca İttihatçı subaylar ve İTC örgütü arasındaki gerilimle ya da İttihatçı subayların kontrolündeki ordu ile İTC'nin egemen olduğu hükûmet aygıtı arasındaki ilişkilerle sınırlandırılmamaktadır. Ne de bu ayırım yalnızca tek-parti rejiminin kurumsallaştığı 1913 – 1918 dönemine atfedilmektedir. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı gibi, mevcut tarihsel anlatılar asker ve sivil eğilimler arasındaki mücadelenin bizzat İTC örgütü içinde de cereyan ettiğine işaret etmektedir (Şakir, 1944; Vardar, 2003; Esatlı, 20004). İlginç bir şekilde bu gerilimin ilk kez olarak 1912 yılında toplanan İttihat ve Terakki Kongre'sinde açığa çıktığı öne sürülür. Bilindiği gibi 1912 yılının ikinci yarısı İTC için denetleme iktidarından tek-parti rejimine geçişte bir ara dönem teşkil eder. İTC bu yılın temmuz ayında rakipleri tarafından iktidardan uzaklaştırılmış, art arda kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa kabinelerince muhalefete itilmiştir (Kansu, 2000: 377:441). O halde, yalnızca ordunun değil hükûmetin de İttihatçıların denetiminde olmadığı böyle bir süreçte İTC Kongresi nasıl bir asker–sivil mücadelesine sahne olmuştur?

Genel olarak bu yazının amacı, Cihan Harbi öncesi döneme odaklanarak İttihatçı tek-parti rejiminin hangi koşullar altında ve nasıl kurulduğu sorularına eğilmektir. Elbette bu soruları bütünlüklü olarak yanıtlayabilmek için Kânûn-ı Esâsî'nin temel siyasî prensiplerinden İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında ortaya çıkan siyasal sisteme, Mebusan Meclisi'nin ve Sultan'ın bu sistem içindeki rolünden Osmanlı idari yapısının işleyişine kadar birçok mesele ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Bu çalışma ise böylesi bir kapsamlı analizden ziyade daha mütevazı bir tartışmaya odaklanarak İttihatçı tek-parti rejiminin oluşumunda İTC içinde cereyan eden iç mücadelelerin rolünü ele almayı hedeflemektedir.

İncelenen dönemde ortaya çıkan, örneğin 31 Mart Vakası ve Bâbîâlî baskını gibi gelişmelere, İTC ve hükûmete karşı Meclis'te ve Meclis dışında gündeme gelen muhalefet hareketlerine, Arnavutluk krizi ve Balkan Savaşları gibi önemli süreçlere bu temel sorunsal çerçevesinde değinilecektir.

Aşağıda ilk olarak İttihatçı hareket içinde belirleyici bir dinamik olarak görülen asker – sivil ayrımının 1908 Devrimi sonrasında nasıl ortaya çıktığını ele alacağım. Daha sonra İTC'nin 1912 yılında muhalefete itildiği döneme eğilerek, söz konusu ayrımın İttihatçı hareket içindeki dinamikleri açıklamakta yetersiz kaldığını göstermeye çalışacağım. Bunu yaparken İttihatçılar arasında bu kritik dönemde cereyan eden bir siyasal strateji tartışmasına işaret edeceğim. Söz konusu tartışma, İttihatçıların hâkim olduğu Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Temmuz 1912'de feshinden sonra, düzenlenmesi öngörülen seçimlere katılım katılmama konusuna odaklanmıştır. Genel olarak ihtilalci bir yönelimi temsil eden boykot stratejisi askerî kanatla ve seçimlere katılma yönündeki strateji Talat'ın önderlik ettiği sivil kanatla özdeşleştirilmektedir. Ancak ben bu siyasal strateji tartışmasının İttihatçı hareket içinde yalnızca asker – sivil hizipleşmesiyle açıklanamayacak daha yaygın bir kutuplaşmaya neden olduğunu öne süreceğim. Yazının son bölümünde, tek-parti iktidarının, bu bölünmenin tarafları arasındaki bir güçler dengesine dayandığını ve aslında bu dengeyi kurumsallaştırdığını iddia edeceğim.

Cemiyet, Fırka ve Subaylar

İTC'nin tarihi 1889 yılında bir grup Askerî Tıbbiye öğrencisi tarafından İstanbul'da kurulan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti ile başlatılabilir (Hanioglu, 1985: 173-174; Ramsaur, 1972: 30-37). Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki ismini alacak olan bu örgüt Osmanlı devletinin müdahaleleri ve iç bölünmeler nedeniyle giderek işlevsizleşmiştir. 1908 Anayasa Devrimi öncesinde Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesiyle Cemiyet neredeyse yeniden kurulmuş (Hanioglu, 2001: 87-94), birleşme protokolünde Terakki ve İttihat olarak nitelendirilen Cemiyet ancak Devrim'den sonra İttihat ve Terakki olarak anılmaya başlanmıştır (Karabekir, 1993: 131). 1908 Temmuz'unda Anayasa Devrimi'nin itici gücünü, başta Selanik ve Manastır olmak üzere Osmanlı Makedonya'sında örgütlenen subaylar oluşturmuştur (Kansu, 1997). Kânûn-ı Esâsî bu tarihte yeniden yürürlüğe konulduktan sonra İTC siyasal bir program ilan ederek seçimlere katılmış, ilk kez Aralık 1908'de toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu elde etmiştir (Akşin, 2011: 159-162). Ekim – Kasım 1908'de Selanik'te toplanan İTC kongresinde, Cemiyet adayı olarak seçilen mebusların parlamentoda İttihat ve Terakki Fırkası adı altında faaliyet göstermesi karara bağlanır. Bu karar Fırka – Cemiyet ikileminin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynar.

Nisan 1909'da İstanbul'da patlak veren karşı devrimci ayaklanma gerek İTC

için gerek Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktasıdır (Kansu, 2000: 77-125). Karşı devrim kısa süre içinde Makedonya'dan yola çıkan Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Bundan sonra, Hareket Ordusu'na komuta eden Mahmut Şevket Paşa dönemin en güçlü siyasal aktörü haline gelir. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ilan edilen sıkıyönetim yaklaşık üç yıldan uzun bir süre boyunca, Temmuz 1912'ye kadar yürürlükte kalmıştır (Akşin, 2011: 210-211). Bu süreçte Mahmut Şevket Paşa geniş yetkiler elde eder. Mayıs 1909'da İstanbul ve Balkanlar'da üç ayrı ordu biriminin genel müfettişi olarak atanır. Yaklaşık bir yıl sonra Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak görev alacaktır (Akmeşe, 2005: 94). Mahmut Şevket Paşa'nın fiilen askerî bir diktatör haline geldiği sırada toplanan İTC'nin 1909 Kongresi'nde İttihat ve Terakki Fırkası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi tüzük ve programlarına sahip iki örgütlenme olarak tanımlanır (Tunaya, 2011: 285-286). Cemiyet, Osmanlı dilini ve kültürünü geliştirmeyi, imparatorluğu oluşturan dinî ve ulusal toplulukları Osmanlılık temelinde birleştirmeyi amaçlayan kültürel bir kuruluş olarak nitelendirilir,¹ bu amaçla okullar açılması ve gece dersleri verilmesi karara bağlanır (*Tasvir-i Efkar*, 24.10.1909: 7). Öte yandan Fırka, İTC'yi yasama organlarında temsil eden siyasal bir örgütlenmedir. Fırka ve Cemiyet arasında biçimsel olarak tanımlanan bu iş bölümünün pratik olarak siyasal hayata etkileri sınırlı kalır. Cemiyet her zaman iç çatışmalar ve bölünmelere sahne olan Fırka'dan daha üstün bir konuma sahiptir (Tunaya, 2011: 253). Fırka – Cemiyet ayrımının belirginleştiği 1909 Kongre'sinden sonra dahi Cemiyet apolitik bir kültürel yapılanma olarak değil, Anayasal düzenin yerleşmesini, bunun için gerekli reformların uygulanmasını amaçlayan bir örgütlenme olarak görülmüştür.² Cemiyet bu amaçlara ulaşmak için hükümetin faaliyetlerini denetleyecek, yasama organında yer alan üyeler vasıtasıyla onunla temasa geçecek ve doğru politikalar izlemesi için onu yönlendirecektir.

İttihatçı hareket içindeki bir diğer ayırım subaylar ve siviller arasında ortaya çıkmıştır. Bu ayırım yine 1909 Kongresi'nde açığa çıkar (*Le Moniteur Oriental*, 28.10.1909: 1). Söz konusu kongrede alınan önemli bir karara göre İttihatçı subayların İTC'yle ilişkileri kesilecektir.³ Bu karar, Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun ve özellikle İttihatçı subayların siyaset dışı kalması konusundaki ısrarıyla uyumludur.⁴ Kimi kaynaklara göre İttihat ve Terakki içinde bu görüşün önemli bir savunucusu Enver'le problemleri olan Mustafa Kemal olmuştur (Nitekim Enver 1909'da İTC'nin merkez kurullarında yer alamamıştı) (Zürcher, 2010: 85-86; Akşin 2011: 219-220). Ancak ordu mensuplarının İTC'de yer alamayacağına ilişkin 1909 Kongresi'nde alınan bu kararın ne dereceye kadar uygulandığı konusunda temkinli olmalıyız. 1910 yılında İTC'nin taşradaki yerel birimleri olan kulüpleri ziyaret eden *Le Temps* gazetesi yazarı Jean Rodes, Suriye ve Anadolu'daki gözlemlerine dayanarak ordu ve İTC arasındaki ayrımın gerçekte uygulanmadığını rapor etmiştir (*Le Moniteur Oriental*, 19.02.1910: 1). Rodes'a göre subaylar resmi olarak olmasa da fiilen taşradaki İTC kulüpleriyle bağlarını sürdürmekte ve âdeta birer üye gibi davranmaktadır.

Yine de söz konusu kararın önemli bir yapısal değişim yarattığı anlaşılıyor. Enver, Mustafa Kemal, Ali Fethi, Hafız Hakkı ve İsmail Hakkı gibi önde gelen İttihatçı bir subaylar grubu, askerî kariyerlerini devam ettirmeyi seçerler. Bu İttihatçı subaylar grubunun en azından bir süre için Mahmut Şevket Paşa'nın ordu hiyerarşisi üzerindeki etkisini olumlu karşıladığı söylenebilir. Bu uyum sürpriz değil çünkü Mahmut Şevket İttihatçı subaylara, diğer subaylar üzerinde ve hatta üstlerine karşı önemli bir ağırlık kazandırmaktadır. Mahmut Şevket Paşa gibi güçlü bir şahsiyetin varlığı farklı İttihatçı klikler arasında liderlik mücadelelerini engelleyen önemli bir faktördür aynı zamanda (Akşin, 2011: 210). Diğer yandan İTC içinde görev alabilmek için ordudan ayrılan İttihatçı subaylar da olmuştur. Örneğin İttihatçı subaylar arasında önemli bir yere sahip olan Eyüp Sabri 1910 yılında İTC merkez heyetinde yer alabilmek için ordudan istifa etmiştir (*Le Moniteur Oriental*, 16.03.1910: 1).

Döneme ilişkin anlatılar İttihat ve Terakki'nin askerî çekirdeğine dâhil olduğu halde ordudan istifa eden bir subaylar grubunun İTC içinde etkin bir zümre oluşturduğuna işaret etmektedir. Subay kökenli bu İttihatçı çevrenin genel olarak fedai olarak adlandırılan ve cemiyetin hukuk dışı operasyonlarında görev alan silahşorlardan oluştuğu iddia edilmektedir. Bu kategoride ismi geçenler arasında Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Hüsrev Sami, Süleyman Askeri, İzmitli Mümtaz, Nail, (Topçu) İhsan ve Atıf (Kamçıl) bulunmaktadır (Şakir, 1944: 48; Vardar, 2003: 279-281, 293; Esatlı, 2004: 36-40). Zürcher (2019: 905) bu isimlerin, Enver, Ali Fethi, Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir gibi önde gelen İttihatçı subaylardan farklı olarak kurmay sınıfına dahil olmadığını ve büyük oranda Kafkaslar kökenli olduklarını vurgular. Döneme ilişkin elimizdeki en güvenilir kaynaklardan biri olan Galip Vardar'ın anlatısına göre askerî geçmişe sahip bu kadrolar da Mahmut Şevket Paşa'ya bağlılıklarını sürdürmekteydiler (Vardar, 2003: 295).⁵ Fedailer olarak adlandırılan bu grup ile İttihatçı subaylar arasındaki sınırların kalın bir şekilde çizilmediğini söylemek de mümkün. Örneğin 1911 yılında İttihatçı subayların ve fedailerin birçoğu Trablusgarp'ta İtalyan işgaline karşı örgütlenen direniş hareketine katılırlar, 1913 darbesinin vurucu gücünü oluştururlar, İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin kurtarılması için düzenlenen askeri operasyonda yer alırlar.

Mustafa Ragıp Esatlı'nın *İttihat ve Terakki Tarihinin Esrar Perdesi* üst-başlıklı anlatısı, fedailer olarak anılan bu İttihatçı çevreye en fazla önem veren kaynaklardan biri olarak karşımıza çıkar.⁶ Sina Akşin (2011: 306), eleştirel bir bakış açısıyla dahi olsa Mustafa Ragıp'ın anlatısına sıklıkla atıfta bulunur ve söz konusu çevreyi İttihat ve Terakki'nin "asker kanadı" olarak nitelendirir. Mustafa Ragıp Esatlı dışında Galip Vardar ve Ziya Şakir de kendi anlatılarında aynı çevreden farklı şekillerde bahsetmektedir. Bu kaynaklarda benzer olan temel bir argüman, Sina Akşin'e göre İTC'nin asker kanadını oluşturan subay kökenli fedailer grubunun taşra örgütlerini denetlemekten sorumlu müfettişler

ve kâtib-i mesuller olarak Cemiyet'in merkez kadroları arasında yer almış olmasıdır (Şakir, 1944: 42-44). Bir başka deyişle bunlar İTC'nin taşra örgütünü kontrol eden merkezî kadroları arasındadır. Yukarıda bahsedildiği gibi subayların taşradaki kulüplerde etkin olduğunu düşünürsek bu argümanın çok da şaşırtıcı olmadığını farz edebiliriz.

İTC içindeki iktidar mücadeleleri söz konusu olduğunda mevcut literatürde en çok atfı yapılan meselelerden biri, önce Mahmut Şevket Paşa sonra da Enver'i destekleyen bu subay kökenli grupla, Talat Bey'in liderliği etrafında toplanan sivil kanat arasındaki gerilimdir. Gerek Galip Vardar (2003: 98-108) gerek Mustafa Ragıp (2004: 252) bu iki eğilim arasındaki çatışmanın, özellikle 1912 Kongresi'nde açığa çıktığını vurgular. İTC'nin iktidardan uzaklaştırıldığı kritik bir süreçte toplanan 1912 Kongresi sırasında Cemiyet'in taşra teşkilatını denetleyen subay kökenli müfettişler ve kâtib-i mesuller grubunun sözcülüğünü Sapançalı Hakkı yapmaktadır. Bunlar, İTC'nin meclis grubu ve Kara Kemal riyasetindeki İstanbul Heyet-i Merkeziyesi tarafından desteklenen Talat liderliğindeki sivil zümreye karşı açık bir muhalefet yürütür. Örneğin Tarık Zafer Tunaya (2011: 289-292), 1912 Kongresi'ne ilişkin bu anlatıyı benimseyerek Sapançalı Hakkı ve destekçilerinin esasen İTC içindeki Enver Paşa hizbini temsil ettiğini ileri sürer. Öte yandan Sina Akşin (2011: 306-307), 1912 Kongresi'ndeki gerilimi, İTC'nin asker ve sivil kanatları arasındaki bir mücadele olarak tarif eder.

Bu argümanın bir doğruluk payı olsa da yazının giriş kısmında vurgulandığı gibi askerî kanat – sivil kanat ayrımı 1912 Kongresi'nde açığa çıkan gerilimi ancak kısmen açıklayabilmektedir. 1912 Kongresi öncesinde ve kongre esnasında böylesi bir hizip mücadelesinden çok, tüm İTC teşkilatını bölen bir tartışma yaşanmıştır. Söz konusu tartışmanın niteliğini ve boyutlarını kavrayabilmek için, İttihatçı tek-parti rejiminin kuruluş sürecinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden 1912 Kongresi'nin tarihsel bağlamına değinmek gerekir.

Siyasal Kriz

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İTC ile Mahmut Şevket Paşa arasındaki ilişkiler oldukça girift bir niteliğe sahiptir (Ahmad, 1995: 69-8; Tunaya 2011: 156-189). Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki İttihatçı çoğunluğun bölünmelerle ve iç tartışmalarla sarsıldığı, güçlü bir siyasal muhalefetin varlığını sürdürdüğü bir bağlamda İTC'nin iktidarda kalması Mahmut Şevket'in komuta ettiği ordunun desteğine bağlıdır. Öte yandan sıkıyönetim koşulları altında geniş yetkilere sahip olan Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki'nin siyasal etkisini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Meclisteki İttihatçı grup Dâhiliye, Maliye, Evkaf ve Maarif bakanlıklarını elde ederek Hakkı Paşa kabinesi üzerinde çok ciddi bir etki kazanmış olsa da Mahmut Şevket Paşa ağırlığını sürdürmektedir; özellikle ekonomik ve finansal yönleri de dahil olmak üzere asker – sivil ilişkilerinde hükümet üzerinde tayin edici bir nüfuzla sahiptir. Örneğin Haziran 1910'da

İttihatçı Maliye Nazırı Cavid Bey ile Mahmut Şevket Paşa arasında ordunun bütçedeki payı üzerine bir anlaşmazlık çıkar. Cavid Bey'in ısrarlı muhalefetine rağmen Mahmut Şevket'in talebi kabul edilir ve zaten orduya ayrılmış oldukça yüklü bütçeye ek bir kaynak aktarılır (Ahmad, 1995: 98-100).

İttihat ve Terakki Fırkası ile Mahmut Şevket Paşa arasındaki gerilimin dış politikaya ilişkin bir boyutunun da olduğu vurgulanmalıdır. Bilindiği gibi II. Abdülhamid döneminde Alman sermayesi Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli yatırımlarda bulunmuş, Almanya'nın Osmanlı üzerinde artan ekonomik nüfuzuna paralel olarak bu iki imparatorluk arasındaki askerî, diplomatik ve siyasî ilişkiler önemli bir gelişme göstermiştir (Ortaylı, 2003). Bu nedenle İkinci Meşrutiyet Döneminin ilk yıllarında II. Abdülhamid'in Almanya eksenli dış politikasına tepki olarak İttihat ve Terakki'nin sivil kadrolarını da etkileyen İngiliz yanlısı bir eğilim ortaya çıkmıştır (Akşin, 2011: 200-204). Goltz Paşa olarak bilinen Alman komutan Colmar Baron von der Goltz tarafından yerleştirilen askerî sistemde yetişen, bir kısmı onunla ilişkilerini koruyan ve Almanya'da eğitim gören subaylar açısından ise durum daha farklıdır. Mahmut Şevket Paşa, Almanya'ya ve Almanya'nın Şark politikasında önemli bir rol oynayan Goltz Paşa'ya yakınlığıyla bilinmekteydi (Akşin, 2011: 256-258; Tunaya, 2011: 323-327). Bu nedenle kimi sivil İttihatçı liderler, Almanya yanlısı olduğu düşünülen Mahmut Şevket Paşa ve ona yakın subayları dengeleyebilmek için İngiliz yanlısı bir tutum almış, daha sonra İTC'nin önde gelen muhaliflerinden biri olacak İngiliz yanlısı Kâmil Paşa'yla dahi bu sebeple ilişkiye geçmiştir (Akşin, 2011: 256-257).

Yukarıda özetlemeye çalıştığım siyasal bağlam 1911 yılı sonlarına doğru değişmeye başlar. Kasım ayında muhalefetin önemli bir bölümü Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında birleşir (Tunaya, 1998: 294-215; Hocoğlu, 2010: 194-196). Bu muhalefet partisi kuruluşundan çok kısa bir süre sonra İstanbul'da gerçekleşen ara seçimlerde İttihat ve Terakki'yi yenilgiye uğratarak ne denli etkili olabileceğini gösterir (Ahmad, 1995: 128; Hocoğlu, 2010: 202-205). Bunun üzerine İttihatçılar, muhalefet iyice güçlenmeden genel seçimleri yenileme kararı alır. Sopalı seçimler olarak da bilinen genel seçimler neticesinde İttihat ve Terakki, Nisan 1912'de açılan Mebusan Meclisi'nde mutlak çoğunluğu elde eder. Meclisteki İttihat ve Terakki grubu bir önceki döneme göre çok daha homojen ve iç çatışmalardan uzak bir görünüm sergilemektedir. Ancak Mayıs 1912'de Arnavutluk'ta bir isyan hareketi patlak verir, bunu takiben İttihatçılara karşı bir grup subay Manastır'da ayaklanır ve Halaskâr Zabitan ismini alan bir subaylar grubu muhalefete geçer (Akşin, 2011: 297-298). Muhalif subaylardan oluşan Halaskâr Zabitan isimli örgütlenmenin amacı İTC'yi iktidardan düşürmek ve ordunun siyasetle ilişkisini tamamen kesmektir. Bu gelişmeler üzerine Mahmut Şevket Paşa ordu içinde ve subaylar arasında siyaset yapılmasını tamamen yasaklayan bir kanun teklifini gündeme getirir. Ordu mensuplarının her tür siyasal gösteri ve toplantıya katılımını yasaklayan bu teklif temmuz ayı başında kabul edilir (Kansu, 2000: 385-386).

Bu gergin siyasal atmosferde Meclis'teki İttihatçı grup Mahmut Şevket Paşa'yı kabineden dışlamak yönünde kritik ve riskli bir karar alır (Hocaoğlu, 2010: 241-251). Böylece hem İttihatçıların hükümet üzerindeki kontrolünü güçlendirmek hem de muhalif subayları yatıştırmak hedeflenmiştir. Görünen o ki, Mahmut Şevket Paşa'nın 9 Temmuz 1912'de hükümetten istifa etmesi (*Le Moniteur Oriental*, 10.07.1912: 1), Meclis'teki İttihatçı grubun lideri Talat Bey'in yönettiği bir siyasî operasyonun sonucudur. Galip Vardar'a (2003: 94) göre bu operasyon İttihatçı vekiller Emanuel Karasu ve İsmail Canbolat'ın Harbiye Dairesi Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın yolsuzlukları konusunda Fırka grubuna verdiği müşterek takrirle başlar. İsmail Hakkı Paşa'ya istinat edilen suçlamalar kanıtlandığı takdirde Mahmut Şevket Paşa'nın zor bir duruma düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle Mahmut Şevket Paşa mesele Meclis'e intikal etmeden istifa ettiğini açıklar (Akşin, 2011: 299-300). Mahmut Şevket Paşa, haziran ayı sonunda tayin edildiği Âyan Meclisi üyeliğine devam edecektir (*Meclis-i Âyan 2. Dönem Tutanak Dergisi*, 1912: 287).

Mahmut Şevket Paşa istifasına yönelik olarak yaptığı açıklamada, ordunun ve subayların siyasetten men edilmesi hakkındaki kanunun başka biri tarafından uygulanmasının daha uygun olacağını söyler (Kansu, 2000: 388). Onun istifası İttihatçıları, rakiplerinin siyasal manevralarına karşı savunmasız bırakır. Yeni bir Harbiye Nazırı bulmaya ilişkin çeşitli girişimler başarısızlığa uğrayınca İttihatçıların desteklediği Sait Paşa kabinesi 17 Temmuz'da istifa eder (Ahmad, 1995: 136). Mahmut Şevket Paşa'nın Temmuz 1912'de muhalefetin baskısı altında Harbiye Nazırlığından istifa ettirilmesiyle başlayan hükümet krizi, İTC'nin muhalefete itilmesi anlamına gelen Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kurulmasına yol açar. İttihatçıların en önde gelen muhaliflerinden biri olan Kâmil Paşa bu hükümette Şurayı Devlet Reisi olarak görev almıştır. Çok geçmeden hükümet süregiden Arnavutluk krizini ve İTC karşıtı subayların muhalefetini sebep göstererek Senato'yu, 1912 seçimlerinden beri neredeyse tamamen İttihatçıların kontrolünde olan Osmanlı Mebusan Meclisini dağıtmaya ikna eder (Kansu, 2000: 405-406).

Ancak Parlamentodaki İttihatçı çoğunluk bu kararın gayrimeşru olduğunu açıklayarak hükümete karşı tutum alır. İttihat ve Terakki grubu Meclis-i Mebusan'ı toplar ve Mehmet Cavid Bey burada oldukça uzun ve ateşli bir nutuk verir (*Meclis-i Mebusan 2. Dönem Tutanak Dergisi*, 1912: 647-653). İTC'nin ülke için yaptığı fedakârlıkları, anayasal bir rejimin yerleşmesi için gösterdiği çabaları vurgular. 31 Mart ayaklanmasından sonra başlayan örfi idare gündelik yaşamı etkilemediği halde örfi idareyi kaldırmaya niyetlenen mevcut hükümetin daha şiddetli bir askerî idare tesis ederek İttihatçıları haksız bir şekilde baskı altına aldığı iddia eder. İttihat ve Terakki'nin en büyük kabahati suçları ve katilleri yeterince şiddetli bir şekilde cezalandırmamasıdır ve bunun bedelini ödemektedir. Parlametionun ilgası kararına itiraz eden Mahmut Şevket Paşa

dışında Senato üyelerinin büyük bir kısmı Kânûn-ı Esâsî'yi hiçe sayan hükûmet tarafından kandırılmıştır. Cavid özellikle Meşrutiyet'in ilan edilmesinde büyük bir rol oynayan Osmanlı ordusuna seslenir. Ordu mensuplarına duyduğu tepkiyi ve mevcut hükûmetin, onların himayesi ve desteğiyle iktidara geldiği iddiasına karşı öfkesini gizlemeye gerek duymaz: "10 Temmuz'dan evvel beslediğiniz gaye-i emel bu muydu? Bütün milletin sizden bütün muntazaratı bu muydu? Mukadderatı Meşrutiyeti daima müstahkem bir kale gibi kendisine istinat eden Orduya atfedilecek bütan ve iftiralar bu mu olmalıydı?" (*Meclis-i Mebusan 2. Dönem Tutanak Dergisi*, 1912: 653). Cavid ordunun şu ya da bu fırkanın ordusu değil Osmanlı milletinin ordusu olması gerektiğini ve bu vasıfla Meşrutiyet'in hakikî muhafız ve halaskârları olabileceğini ekler.

İhtilal ve Meşruiyet

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İTC, muhalifleri tarafından sıklıkla meşru olmayan yöntemlere dayanarak iktidarda kalmakla itham edilmiştir. Cemiyet siyasî sorumluluk almadan güç kullanabilmekte, Meclis, hükûmet ve muhalefet üzerinde baskı uygulayabilmektedir. Muhaliflerin gözünde Mahmut Şevket Paşa'nın hakimiyetindeki ordu İTC'nin en önemli dayanağıdır. Ancak İttihat ve Terakki'nin muhalefete itilmesiyle birlikte meşruiyet meselesine ilişkin olarak roller değişmiş, bu defa İttihatçılar rakiplerini gayrimeşru bir şekilde Meclis'i dağıtmak ve kendilerini haksız bir şekilde baskı altına almakla itham etmiştir. Cavid Bey'in yukarıda özetlenen söylevi bu tutumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu söylevden sonra "Cavid Beyefendi, az müddet zarfında cereyan eden vakayii hülasa ederek Hükümetin hareketini Kanunu Esasiye vurulmuş bir darbe telakki ile Hükümete ademi itimat beyan edilmesini ve meşru bir Hükümet teşkilinde küşad olunmak üzere tarafı Riyasetten davet vukuuna kadar Meclisin tatil olmasını teklif etmiş ve bu teklif reye konularak birkaç kişi müstesna olarak Heyeti Umumiyye ekseriyeti azime ve kesire ile kabul edilmiştir." (*Meclis-i Mebusan 2. Dönem Tutanak Dergisi*, 1912: 655).

Neticede Mebusan Meclisi'ndeki İttihatçı çoğunluk hükûmete karşı güvensizlik oyu vermiştir. Meclis'in dağıtılması kararı yasadışı ilan edilerek tanınmaz ancak mevcut hükûmet dağılana kadar Meclis'in "şimdilik" tatil edilmesi kararı alınır. Evlerine dönen İttihatçı vekiller yol harcırahlarını almazlar ve tren garlarında isimlerini sabık mebus değil, mebus olarak yazdırırlar (*İkdam*, 09.09.1912: 1). İttihatçıların kamuoyundan gizlemeksizin takip ettiği siyasal strateji oldukça açıktır: Meclis meşru bir şekilde varlığını sürdürmektedir, ancak İttihatçı çoğunluğun aldığı güvensizlik kararı hükûmeti gayrimeşru duruma düşürmüştür. Burada söz konusu olan karar, hükûmetin devrilmesini meşru hale getiren açıkça ihtilâlcî bir stratejidir ve gerek kamuoyunda gerek İttihatçı çevrelerde bu çerçevede tartışılmaktadır. Cavid Bey'in (2014: 451) kendisi de Meclis'te yaptığı konuşmadan sonra Cemiyet'in "ihtilal vaziyetini aldığı" fikrindedir.

Eylül 1912’de toplanan İTC Kongresi’nin en önemli gündemi, yeni parlamento için yapılacak seçimler konusunda alınacak tutum olmuştur. Bu konuda iki karşıt görüş ortaya çıkar. Bir taraf seçimlere katılarak meşru yöntemlerle iktidara geri dönmeyi savunmaktadır. Diğer taraf ise Mebusan Meclisi’nin dağılması sırasında takınılan ihtilalci tutumu devam ettirmek niyetindedir. Bu ikinci eğilim, yeni bir Meclis oluşturmak amacıyla yapılacak seçimlerin boykot edilmesi gerektiğini öne sürer. Aksi bir karar gayrimeşru bir hükûmetin aldığı seçim kararını, dolayısıyla bu hükûmetin kendisini meşrulaştırmış olacaktır (*İkdam*, 09.09.1912: 1). Yukarıda belirtildiği gibi mevcut literatürde birinci görüş Talat Bey liderliğindeki sivil kanatla özdeşleştirilmektedir. Sapançalı Hakkı’nın sözcülük ettiği ve İTC’nin taşra örgütüne hâkim müfettiş ve kâtib-i mesuller hizbinin, Sina Akşin’in değişiyile Cemiyet’in asker kanadının boykot stratejisini savunduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla mesele İTC içinde Talat’ın başını çektiği sivil kanat ve asker kökenli İttihatçı kadrolar arasında bir hizip çekişmesi olarak resmedilir.

Oysa bir doğruluk payı olsa da bu ayırım 1912 kongresinde ve öncesinde açığa çıkan gerilimi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. İTC içinde seçimlere ve boykot stratejisine yönelik fikir ayrılığının nispeten dar bir yönetici kadro içindeki bölünmeyle sınırlı kalmadığını da vurgulamak gerekir. Kongre sürecinde böylesi bir hizip mücadelesini aşan, tüm İTC teşkilatını ikiye bölen bir boykot tartışması yaşanmıştır. Boykot fikrini kamuoyunda en kararlı şekilde savunan, parlamentonun kapatıldığı gün yukarıda atıf yapılan ateşli konuşmayı da yapmış olan İttihatçı lider Cavid Bey’dir (*Le Moniteur Oriental*, 29.08.1912: 1; 05.09.1912: 1). Boykotun risklerine dikkat çeken, bu stratejinin hükûmete İTC’yi yasadışı ilan etmek için gerekli bahaneyi vereceğini vurgulayan Talat Bey’in aksine Cavid seçimlere katılmanın İttihatçıların çoğunluğu oluşturduğu parlamentonun dağıtılmasını meşrulaştıracağını vurgulamaktadır. Cavid Bey’in İTC içindeki bu önemli yarılmada daha radikal ve ihtilâlci bir pozisyonun önderliğini yapması oldukça dikkat çekici. Bilindiği gibi Cavid Bey liberal iktisadi politikaların tutarlı bir savunucusudur ve İkinci Meşrutiyet Dönemi boyunca altı yılın üzerinde Maliye Nazırı olarak görev yapmıştır (İlkin, 1993; Eroğlu, 2008; Tunaya, 2011: 404-408). 1912 yılında ise İTC içindeki askerî kanatla birlikte hareket ederek Talat Bey’in meşru temelde iktidara dönme stratejisine muhalif bir tutum takınır. Cavid Bey (2014: 451) günlüklerinde kendisiyle birlikte Doktor Nazım’ın ve Midhat Bey’in (İTC genel sekreteri Midhat (Bleda) Bey olmalı) seçimler konusunda adem-i iştirak görüşünü savunduğunu belirtir (Cavid Bey, 2014: 451).

Sabah (30.08.1912: 3) gazetesinde ağustos ayı sonunda çıkan bir haber Cavid Bey, Dr. Nazım Bey ve diğer İttihat ve Terakki rüesasının yakında İTC Kongresi’ne katılmak için Selanik’ten İstanbul’a hareket edeceğini belirtmiştir. Ancak Cavid Bey (2014: 453) günlüklerinde İstanbul’a vapurla gitmeyi tercih ettiğini, fırtına dolayısıyla seçimlere katılma meselesinin değerlendirildiği oturumu kaçırdığını

söyler. Bu durum karşısında duygularını şöyle ifade eder: “Pek canım sıkıldı. Bir taraftan karara, bir taraftan da kongrede bulunup da maksadımı izah edemediğime.”

Cavid Bey’in canını sıkan karar, seçimlere “adem-i iştirak” görüşünün reddedilmesidir. İTC kongresinde çoğunluk 66’ya karşı 13 oyla Talat Bey’i destekler ve seçimlere katılma kararı alır (*Le Moniteur Oriental*, 05.09.1912: 1; *Sabah*, 05.09.1912: 3). Cavid Bey’in (2014: 453) günlükleri de dahil olmak üzere mevcut tüm anlatılar öncelikle boykot görüşünün kabul edildiğini ancak sonradan kongrenin tersine karar verdiğini belirtir. Talat Bey boykot kararı çıkınca durumun vahameti nedeniyle oylamanın tekrar edilmesini ister. Galip Vardar (2003: 105-107) ve Ragıp Esat’a (2004: 259-260) göre İTC’nin İstanbul teşkilatına hâkim olan Kara Kemal ve destekçileri bu esnada Talat’a destek verir. Yani İttihatçı mebuslar dışında İstanbul örgütüne hâkim Kara Kemal çevresi de Talat’ın rekabetten galip çıkmasında kilit bir rol oynamıştır. Bu, İTC’nin İstanbul teşkilatını kontrol eden ve esnaf cemiyetleri içinde ciddi bir desteğe sahip olan Kara Kemal çevresinin etki gücünün yerel düzeyin ötesine geçerek İTC’nin merkezî politikalarına sirayet ettiğini gösterir. Nitekim Kara Kemal 1912 Kongresi’nde Cemiyetin Merkez-i Umumiyesi’ne seçilen 12 üyeden biri olur (Tunaya, 2011: 299).

Yine de Balkan Savaşı’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun tamamen aleyhine döndüğü bir bağlamda fedailerin, Enver ve Cemal gibi İttihatçı subayların yanı sıra Talat ve Kara Kemal’in de katılımıyla Bâbîâli baskını 23 Ocak 1913’te gerçekleşir. Önceki aylarda siyasal strateji konusunda yaşanan ayrılıkların yerini, İTC’nin zorla da olsa iktidara dönmesi konusunda bir uzlaşma almıştır. Bir başka deyişle, Eylül 1912’de gerçekleşen İTC Kongresi öncesinde ve kongre sırasında ihtilalci bir tutum takınan kesimlerle meşru yollarla iktidara geri dönme stratejisini öne çıkaranlar Bâbîâli baskınının planlanmasında ve uygulanmasında bir araya gelmiştir. Darbe, Kâmil Paşa hükûmeti Balkan Savaşı’nı sona erdirmek için barış antlaşmasının şartlarını müzakere ederken düzenlenmiştir. Ertesi gün *Le Moniteur Oriental* (24.01.1913: 1) gazetesinde yayınlanan bir habere göre darbe sırasında pankartlar taşıyan bin kadar gösterici Bâb-ı Ali’nin önündeki caddeyi işgal etmiştir. “Yaşasın savaş,” “yaşasın İttihat ve Terakki,” gibi sloganlar atan göstericiler Edirne’den vazgeçilemeyeceğini özellikle vurgulamıştır. İttihatçıların başını çektiği kalabalığın sloganları, Kâmil Paşa hükûmetinin barışı kurtarmak için ikinci Osmanlı başkenti Edirne’den vazgeçtiği iddiasını dile getirmektedir.

Darbeden sonra Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak görev alır, böylece İTC hükûmet üzerindeki otoritesini yeniden konsolide etme fırsatı bulur. İTC’nin bu aşamada bir tek-parti rejimi kurmaya yönelik otoriter bir görünüm vermekten kaçındığı anlaşılıyor. Tersine, var olan siyasal muhalefetle kurumsal bir ilişki geliştirmeye çalıştığını dahi söyleyebiliriz. Bunun en önemli

göstergesi, muhalefetin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluş sürecinde yer almaya davet edilmesi olur (*Le Moniteur Oriental*, 01.02.1913: 1). Hatta bu Cemiyet'in başkanlığına Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden Müşir Fuat Paşa getirilmiştir. Fakat Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğramasının ardından İTC bir tek parti-iktidarı kurma yolunda çok daha kararlı adımlar atmaya başlar. Bu suikast muhaliflerin tasfiyesi için önemli bir fırsat olarak değerlendirilir. Bir tek-parti rejiminin kurulması açısından büyük öneme sahip bir dizi karar uygulamaya konulur. Bu süreçte kurulan siyasal rejim, adeta 1912 Kongresi'nde görünür hale gelen güç dağılımını yansıtmaktadır.

Tek-Parti İktidarına Doğru

Eylül – Ekim 1913'te toplanan İTC Kongresi bu açıdan çok önemli kararların alınmasına sahne olur. Bu kongrede İTC yapısal olarak ciddi bir dönüşüme uğrar, adeta tek başına hükmedeceği yeni döneme hazır hale gelir. Tek-parti iktidarının yaslanacağı kurumsal zemin bir anlamda bu kongrede oluşturulur. İTC bu kongrede öncelikle kendisini dönüştürmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. 1913 Kongresi'nden önce Cemiyet büyük oranda aşağıdan yukarıya bir örgütlenme modeline dayanmaktaydı. Yıllar içinde yapılan değişikliklere rağmen İttihat ve Terakki kulüpleri bu resmi şemada, Cemiyet'in kendi yürütme kurullarına sahip yerel birimleri olarak belirlenmişti.⁷ Taşradaki yerel kulüpler bağlı oldukları sancak ve vilayet kongrelerine delege göndermekle yükümlüydü.⁸ Bu kongrelerde bölgesel düzeydeki yürütme kurulları seçilmekte, İttihat ve Terakki merkez kurullarının belirlendiği üst düzeydeki kongrelere temsilci yollanmaktaydı.⁹ En azından şematik olarak İTC Heyet-i Merkeziyesi'nin bu şekilde belirlenmesi öngörülüyordu.¹⁰ Her bir bölgesel merkez kendisine bağlı alt-birimleri denetlemekten sorumluydu. Cemiyet'in genel merkezi ise tüm yerel birimleri müfettişler ve kâtib-i mesuller aracılığıyla denetlemekteydi ki, yukarıda belirtildiği gibi büyük olasılıkla bunların en azından bir bölümü subay kökenli İttihatçı kadrolardan oluşuyordu ve taşra örgütlenmesi, bu aşağıdan yukarıya işleyen örgütlenme modelinde önemli bir ağırlığa sahipti.

Bu örgütlenme modeli 1913 Kongresi'nde önemli bir revizyona uğramış ve yerini merkezî kurulların taşra birimleri üzerinde daha büyük bir hâkimiyet kurduğu yeni bir yukarıdan aşağıya örgütlenme modeline bırakmıştır (Tunaya, 1998: 145-153). Kulüpler bu yeni örgütlenme şemasında temel yerel birimler olma vasfını büyük ölçüde kaybeder. Bunlar ancak sancak merkezlerinde ve bölgesel komitelerin idaresi altında faaliyet gösterebilecektir. Sancak komiteleri yeni örgütlenme modelinin temel yapıtaşı haline gelir. Bunlar her biri dört yerel üyeden ve sancak heyet-i merkeziyesinin tayin edeceği bir muavinden oluşacak semt heyet-i idarelerine dayanmaktadır. Ancak bölge komiteleri tarafından kontrol edilen yerel heyet-i idarelerin özerkliği, önceki dönemdeki kulüplere oranla çok daha sınırlıdır. Yeni sistem sancak komitelerini de İstanbul'daki genel merkezin kontrolüne çok daha sıkı bir şekilde bağlamaktadır. Bölgesel

heyet-i merkeziye üyeleri yerel olarak seçilse de kâtib-i mesuller genel merkez tarafından atanacak ve müfettişler önceki dönemde olduğu gibi görevlerine devam edecektir. Ayrıca genel merkez tarafından atanan kâtib-i mesuller ve bunların seçtiği, bölgesel merkezle daha alt-birimler arasındaki irtibatı sağlayacak muavinler liva kongrelerinde delege olarak yer alacaktır. Bu da İTC genel merkezinin, genel kongre delegelerinin önemli bir kısmını seçen liva kongreleri üzerinde de etki sahibi olduğunu göstermektedir.

İTC'nin 1913 Kongresi taşra örgütünün özerkliğini büyük ölçüde kısıtlarken İstanbul örgütü hakkında tam tersi bir düzenlemeye gider. "İstanbul ve mülhakatı bir daire-i belediye olmak hasebile sancaklar misullû bir merkez tarafından idare olunur. Kâtip-i mes'ulü ve heyeti merkeziyesi sancak kâtib-i mes'ulü ve heyeti merkeziyeleri salâhiyetini haizdir." (Tunaya, 1998: 150) Ancak görünüşteki bu benzerliğe rağmen İstanbul teşkilatını taşradaki sancak teşkilatlarından ayıran önemli bir farklılık dikkat çekmektedir. İstanbul merkezi, şehirdeki her belediye dairesinde, bir kâtip ve bir heyet-i merkeziye tarafından yönetilen bir semt teşkilatına sahiptir. Semt kâtipleri İstanbul Heyet-i Merkeziyesi tarafından seçilecek ve İTC Merkez-i Umumisi tarafından onaylanacaktır. Yani İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin İstanbul semt teşkilatları üzerindeki yetkileri İTC Merkez-i Umumisi'nin taşra teşkilatları üzerindeki nüfuzuna benzemektedir. Merkez-i Umumî'ye İstanbul vilayet kongresi üzerinde de bir yetki tanınmamıştır. İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni seçecek İstanbul vilayet kongresi, her bir belediye dairesinde düzenlenecek semt kongrelerinden yollanacak delegelerden oluşacaktır.

Özetle; 1913 Kongresi'nde kabul edilen nizamname, İTC'nin taşra teşkilatlarını Cemiyet'in merkezî yönetim aygıtına daha bağımlı hale getirirken, tam tersine İstanbul teşkilatı önemli bir özerklik kazanmıştır. Yukarıda yürütülen tartışma ekseninde düşünüldüğünde, bu nizamnamenin dikkate değer bir siyasal anlamı olduğunu söylemek mümkün. 1912 Kongresi'nde Talat Bey'in savunduğu seçim stratejisini desteklediği anlaşılan ve Cemiyet'in İstanbul teşkilatına hâkim olan Kara Kemal çevresi, 1913'te kabul edilen örgütlenme modeliyle âdetâ ödüllendirilmiş durumdadır. 1912'de Cavid Bey'in savunduğu boykot stratejisini destekleyen subay kökenli İttihatçı kadroların Cemiyet içindeki etki alanlarının kısıtlandığını da söyleyebiliriz. Yukarıda belirtildiği gibi mevcut kaynaklar bu zümrenin taşra teşkilatı üzerinde önemli bir ağırlığı olduğunu vurgulamaktadır. Bu etki 1913'ten sonra devam ettiyse dahi, taşra teşkilatının Cemiyet'in merkezi süreçleri ve kurulları üzerindeki etkisi önemli ölçüde kısıtlanmıştır.

Ancak bir başka açıdan bakıldığında, İTC içindeki subay kökenli unsurların, yani Cemiyet'in asker kanadının da kendine yeni bir etki alanı yarattığı görülebilir. İttihatçılar Bâbiâli darbesiyle iktidara döndükten sonra Enver ordu hiyerarşisi içinde eşine az rastlanır bir hızla yükselmeye başlar (Zürcher, 2010: 104-108). İTC'nin verdiği desteğe dayanarak Ocak 1914'te Harbiye Nazırı olarak atanır.

Bundan sonra ordu içinde İTC muhaliflerine karşı geniş bir tasfiye hareketi başlar, önceki dönemle özdeşleştirilen kıdemli subaylar emekliliğe sevk edilir (Turfan, 2005: 403-412). Çok geçmeden Harbiye Nezareti Enver'in komutası altında geniş bir siyasal ve ekonomik ilişkiler ağına dayanan stratejik bir merkez haline gelir. Ordu kademesine bağlı olarak faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve çeşitli paramiliter gençlik örgütlerinin yanı sıra, istihbarat faaliyetlerinde de bulunan gayrinizami bir harp örgütü olarak Teşkilat-ı Mahsusa (TM) bu ilişkiler ağının en önemli bileşenlerinden biridir.¹¹ Fiilen daha önce kurulduğu anlaşılan TM, Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra resmî bir vasıf kazanır (Zürcher, 1999: 162; Çiçek, 2007: 112-120; Tunaya, 2011: 339-359). TM'nin kadroları arasında subay kökenli İttihatçılar önemli bir ağırlığa sahiptir (Akmeşe, 2005: 158-159).¹² TM'nin İTC ile doğrudan bir örgütsel bağlantısı olmasa da kurucuları ve en önemli eylemcileri arasında, Cemiyet'in lider kadroları arasında da yer alan Bahattin Şakir, Doktor Nazım ve Doktor Rüşühi gibi isimler yer alır. Burada, an azından Nazım'ın 1912'de seçimlerin boykot edilmesini savunanlar arasında yer aldığını hatırlamakta fayda var.

1912'de ihtilalci bir strateji olarak boykotun sözcülüğünü yapan Cavid Bey'in TM ile ilişkilendirilebileceğine dair elimizde bir ipucu yok. Ancak Cavid'in Enver liderliğindeki Harbiye Dairesi'yle ilişkisi Cihan Harbi döneminde bir başka kanaldan ilerlemiştir. Kuruluş süreci Cavid'in öncülüğünde 1917 yılı başlarında tamamlanan İtibar-ı Millî Bankası'nın en büyük hissedarı Harbiye Nezareti, daha spesifik olarak İsmail Hakkı Paşa yönetimindeki Harbiye Nezareti'ne bağlı Hicaz ve Askeri Limanlar ve Demiryolları İdaresi'dir (Ülker, 2020a; 2020b; Esin 2021). Cavid'in Şubat 1917'de Maliye Nazırı olarak görevlendirilmesinden sonra İtibar-ı Millî Bankası ile Askeri Limanlar ve Demiryolları İdaresi ciddi bir sermaye birikimine yol açacak birçok ticarî girişimde iş birliği yaparlar. Ağustos 1917'de yalnızca askerî kesimin değil sivillerin iâsesinin de orduya bırakılmasıyla (Tekeli ve İlkin, 2003: 365; 2004: 7-20), Osmanlı savaş ekonomisinin yönetimi askerî – malî bir bloğun kontrolüne geçer (Ülker 2020a; 2020b). Bu sürecin önemli bir aktörü, önce Mahmut Şevket Paşa daha sonra Enver Paşa döneminde askerî kanadın ekonomik girişimlerini ve çıkarlarını temsil eden İsmail Hakkı Paşa ise, diğeri liberal ekonomik görüşleriyle bilinen, ticarî ve malî kesimlerin sözcülüğüne soyunmuş olan Cavid Bey'dir.

Dolayısıyla yalnızca 1912 krizi sırasında değil Cihan Harbi döneminde de asker – sivil hizipleşmesiyle açıklayamayacağımız kadar karmaşık bir siyasal bağlamla karşı karşıyayız. Bu süreçte Harbiye Nezareti etrafında gelişen ilişkiler ağı TM'den MMC'ye, 1913 yılının başında kurulan Türk Gücü, 1914 yılında kurulan İzciler Ocağı ve Osmanlı Güç Dernekleri gibi paramiliter gençlik örgütlerinden (Akcan, 2015; Tunaya, 2011: 363-367) İtibar-ı Millî Bankası'na kadar uzanmaktadır. Böyle bir ilişkiler ağının karşısına Talat'ın hükmettiği varsayılan İTC'yi ve sivil hükümeti konumlandırmak da yeterince açıklayıcı bir çözümleme değil. Cavid'in Maliye Nazırı, Enver'in Harbiye Nazırı olduğu bir hükümeti tamamen Talat'ın

liderliğiyle özdeşleştirmek mümkün görünmüyor. Dahası, askerî – malî bloğun İTC içinde de önemli bir temsile sahip olduğu unutulmamalı. Bu ilişki yalnızca Nazım, Bahattin şakir gibi TM mensubu İttihatçıların aynı zamanda İTC Heyet-i Merkeziyesi mensubu olmalarından değil buna ek olarak Meclis-i Umumî'nin yapısından ileri gelmektedir. Meclis-i Umumî yine 1913 Kongre'sinde İTC'yi yönetecek en üst kurul olarak tasarlanmıştır (Tunaya, 1998: 118). Bu kurul, İttihatçı liderlerin hükümet üzerindeki kontrollerini pekiştirmek için yaptıkları bir düzenlemeye işaret eder. İTC Heyet-i Merkeziyesi'ne Cemiyet'in Kâtib-i Umumî'si riyaset ederken, Meclis-i Umumî'ye Reis-i Umumî'nin başkanlık etmesi karara bağlanmıştır (Tunaya, 1998: 147). Meclis-i Umumî, Merkez-i Umumî üyeleriyle birlikte hükümette yer alan İttihatçı bakanları ve Umumî Kongre'de seçilecek üyeleri de içerecektir. 1916'da yapılan değişlikle Umumî Kongre'de senato ve meclisten beş İttihatçının daha Meclis-i Umumî üyesi olarak seçileceği karara bağlanmıştır (Tunaya, 1998: 154).

Son olarak; 1913 Kongresi'nde kabul edilen nizamnamenin ilk maddesi 1908 Devrimi'nden beri süre gelen Cemiyet ve Fırka ayrımını ortadan kaldırmıştır. Bu maddeyle İTC artık, en yüksek karar organı Meclis-i Umumî olan siyasi bir fırka olarak tanımlanır. Dolayısıyla Meclis-i Umumî, İttihatçı tek-parti iktidarının kristalleştiği temel odak olarak görülmelidir. Bu kurul, yalnızca İTC'nin hükümet üzerindeki kontrolünü kurumsallaştırmakla kalmaz aynı zamanda Fırka–Cemiyet ayrımını çözüme kavuşturur. Yalnızca İttihat ve Terakki'nin asker ve sivil liderlerini değil, bunlar etrafında oluşan ve asker – sivil ayrımının ötesine geçen güç odaklarının siyasal temsilini mümkün hale getirir, adeta bunlar arasındaki güçler dengesine kurumsal bir nitelik kazandırır. Meclis-i Umumî yalnızca bir siyasal hareket olarak İttihatçılığın değil İkinci Meşrutiyet'in son yıllarında Osmanlı devlet mekanizmasının en yüksek karar organıdır, âdeta bu mekanizmanın kendisini temsil etmektedir.

Sonuç Yerine

Yazının giriş kısmında İTC'nin İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde siyasal iktidarla olan ilişkisinin iki farklı dönemde incelendiğinden bahsetmiştim. Mevcut çalışmaların büyük bir kısmında 1908 – 1913 dönemi İTC'nin denetleme iktidarıyla, 1913 – 1918 dönemiye tek-parti yönetimiyle (ya da tam iktidarıyla) özdeşleştirilir. Bu yazıda, denetleme iktidarından tek-parti rejimine geçiş sürecini ele almaya, İTC'nin bu süreçte ciddi bir yapısal dönüşüme uğradığını göstermeye çalıştım. Yukarıda tartışıldığı gibi Cemiyet 1908 – 1913 döneminde siyasal süreçler ve hükümet üzerinde ağırlık kazanmaya çalışan, aynı zamanda muhalefetin baskısı altında kendi iç mücadelelerinin sancılarını yaşayan bir siyasal hareket görünümü vermektedir. İkinci dönemdeyse giderek, başta ordu, hükümet, meclis ve senato olmak üzere farklı kurumlara hâkim iktidar odaklarının temsil edildiği, imparatorluğun yönetiminde ve karar alma süreçlerinde ön plana çıkan bir siyasal mekanizmaya dönüşmüştür. Söz konusu güç odakları 1912

yılının ikinci yarısında İTC'nin denetleme iktidarından uzaklaştırılmasıyla ortaya çıkan siyasal kriz esnasında belirginleşmiştir. 1913 Kongresi'nden sonra Meclis-i Umumî bunlar arasındaki güç dengesini İTC bünyesinde kurumsallaştıran en yüksek karar organı haline gelmiştir.

1912 krizinde ihtilalci bir strateji olarak boykotu savunan ve fedailer olarak bilinen subay kökenli İttihatçıların taşra örgütü üzerindeki kontrolüne 1913 yılında kabul edilen nizamnameyle bir sınır çizilmiştir. Ancak bunlar, Nazım Bey ve Bahattin Şakir gibi İttihatçılarla birlikte Enver liderliğindeki Harbiye Nezareti'ne bağlı TM'de görev alır. Harbiye Nezareti yalnızca MMC ve TM gibi paramiliter örgütler üzerinde değil Cihan Harbi'nin patlak vermesinden sonra savaş ekonomisi üzerinde de kontrolünü artırır. 1912 Kongre'sine giden süreçte boykot çizgisinin sözlüğünü yapan Cavid Bey, fedailer gibi TM üzerinden değil önce İtibar-ı Millî Bankası vasıtasıyla daha sonra Maliye Nazırı olarak, Harbiye Nezareti ve onun etrafında gelişen ekonomik ilişkiler ağının önemli bir unsuru haline gelmiştir. İttihatçı kimliklerini koruyan Enver ve Cavid, kabine mensuplarının da dâhil olduğu Meclis-i Umumî'de yer alabilmiştir. Bir başka değişle askerî – malî iktidar bloğu 1913 nizamnamesinde bir siyasal parti olduğu vurgulanan İTC'nin en yüksek karar organı olarak Meclis-i Umumî'de temsil edilmektedir.

Buna karşılık 1912 Kongresi'nde seçimlere katılmayı savunan Talat, İttihat ve Terakki Heyet-i Merkeziyesi'ne önemli ölçüde hâkim konumdadır. Talat'ın Cemiyet üzerindeki ağırlığı, Heyet-i Merkeziye'nin taşra örgütlenmesi üzerindeki etkisini artıran 1913 Kongresi'nde daha da pekişmiş görünüyor. Ocak 1913'te Dâhiliye Nazırı, Şubat 1917'de Sadrazam olarak görev yapmaya başlayan Talat'ın sivil hükümet ve yasama organları üzerindeki otoritesi de biliniyor. Öte yandan 1912 Kongresi'nde Talat çizgisini destekleyen ve Cemiyet'in İstanbul örgütlenmesine hâkim olan Kara Kemal çevresinin de İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin özerkliğini artıran 1913 Kongresi'nin kazananlarından olduğunu söylemek mümkün. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresi'nde esnaf cemiyetlerinin düzenlenmesi ve Cemiyet'in öncülüğünde kooperatifler kurulması yönünde kararlar aldığını da unutmamalıyız.¹³ Bilindiği gibi Kara Kemal ve çevresi her iki kararın uygulanma sürecine öncülük etmiştir. Esnaf cemiyetlerine dayanarak kooperatif tarzında örgütlenen anonim şirketlerin kuruluşunda öncü rol oynayan Kara Kemal, Cihan Harbi sırasında ivme kazanan millî iktisat politikalarının başlıca aktörlerindedir.¹⁴

Bu yazının temel tezi, İttihatçı tek-parti rejiminin yukarıda tartışılan güç odakları arasındaki dengeye dayanmış olduğudur. İttihatçı hareket içinde 1912 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan ayırımlar, özellikle Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında ordu, hükümet, yasama organları, esnaf cemiyetleri ve kooperatifleri de içeren, İTC'nin ve özellikle onun en yüksek karar mercii olan Meclis-i Umumî'nin merkezinde olduğu bir siyasal mekanizmanın oluşumunda

belirleyici bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu İTC, devlet ve hükûmet arasındaki sınırların giderek belirsizleştiği bu siyasal bağlamda Cihan Harbi'ne dâhil olmuş ve İttihatçı tek-parti rejimi savaşın sonuna dek iktidarda kalmıştır.

Sonnotlar

¹ Basında bu kararın yurtdışında yarattığı olumlu tepkilere de değinilmiş, özellikle bu konuda Viyana'da yayınlanan *Frendenblatt* isimli gazetenin 23 Ekim tarihli bir haberine dikkat çekilmiştir (Paviot, 1909: 1; *Le Moniteur Oriental*, 25.10.1909: 1; *Tasvir-i Efkâr*, 25.10.1909: 5).

² Bu konularda Cemiyet'in ismi açıklanmayan etkili bir üyesiyle yapılan bir mülakat için bkz. (*Le Moniteur Oriental*, 29.10.1909: 1).

³ Ancak bu ordunun ve İttihatçı subayların bütünüyle siyaset dışı kalması anlamına gelmemektedir. Hüseyin Cahit (1909: 1) 26 Ekim 1909'da Tanin gazetesindeki başyazısında, İTC'nin en önemli amaçlarından birinin meşrutî rejimi ve Kanun-u Esasî'yi korumak olduğunu vurgular. Askerler Cemiyet'ten çekilecek olsa da bir bütün olarak vatani ve Kanun-u Esasî'yi koruyacakları için aslında İttihat ve Terakki'nin amaçlarına hizmet etmeye devam edecektir.

⁴ Nitekim Mahmut Şevket Paşa Kasım ayı başlarında İkinci Ordu üyesi subaylara yaptığı bir konuşmada İttihat ve Terakki'nin aldığı bu kararın önemine vurgu yapar ve Cemiyet'in bu kararının Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi konusundaki inisiyatifini kadar takdir edildiğini söyler (*Le Moniteur Oriental*, 06.11.1909: 1).

⁵ Galip Vardar İstanbul İtilaf güçlerince işgal edildiği sırada ortaya çıkan direniş hareketinde, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa direktörü olarak görev yapan Hüsamettin Ertürk ile çalışmıştır. Daha sonra Kabataş Lisesi'nde tarih dersleri verir. Bu konuda bkz. Samih Nafiz Tansu'nun Galip Vardar biyografisi üzerine notları (Vardar, 2003: 9-11). Tarık Zafer Tunaya (2011: 347), Galip Vardar ve Hüsamettin Ertürk'ün kitaplarını Teşkilat-ı Mahsusa hakkındaki "en doğru – fakat resmî olmayan – kaynaklar" olarak tanımlar.

⁶ Örneğin bkz. (Esatlı, 2004: 36-40, 184, 233, 243-261).

⁷ Bu örgütlenme şeması için İTC'nin 1909 yılında kabul edilen nizamnamesine bakılabilir. Bu nizamname için bkz. (Tunaya, 1998: 100-113). 1911 yılında düzenlenen nizamname için bkz. (Tunaya, 1998: 116-133). İTC kulüpleri için ayrıca bkz. (Çiftçi, 2020).

⁸ 1909 Nizamnamesi iki tür yıllık kongreye atıf yapar: Umumi Kongre ve vilayet kongreleri (Tunaya, 1998: 108-111). 1911 yılında düzenlenen nizamnamede ise dört ayrı yıllık kongre tanımlanmıştır: "liva kongresi, vilâyet kongresi, umumî kongre ve büyük kongre." (Tunaya, 1998: 127). Büyük kongre her bir seçim döneminden önce toplanacaktır (Tunaya, 1998: 131).

⁹ İttihat ve Terakki'nin genel kongresi 1914 ve 1915 dışında İkinci Meşrutiyet Dönemi boyunca her yıl toplanmıştır (Tunaya, 2011: 283-297). Kasım 1918'deki olağanüstü kongre, İTC'nin lağvedilmesi ve onun yerini Teceddüt Fırkası'nın almasıyla neticelenmiştir.

¹⁰ İttihat ve Terakki Heyet-i Merkeziyesi üye sayısı yıllar içinde değişiklik göstermiştir. 1908 yılında bu yürütme kurulu için yedi üye seçilmiştir (Akşin, 2011: 155). 1911 tarihli nizamnameye göre Heyet-i merkeziye üye sayısı 12'dir ve bunlardan biri Cemiyet'in Katip-i Umumi'si olmalıdır (Tunaya, 1998: 145-146).

¹¹ Polat Safi (2012) TM hakkındaki tarih yazımının kapsamlı ve eleştirel bir incelemesini ortaya koyar. Safi'ye (2014) göre TM gayrinizami bir harp örgütü olarak nitelendirilebilir.

¹² Galip Vardar (2003: 311-312) Enver'in yükselişinde ve Harbiye Nazırı olmasında, fedailerin basıncının önemli bir rol oynadığını belirtir.

¹³ İTC'nin esnaf cemiyetleri hakkındaki kararı "1913 Kongresi'nde Kabul Edilen Siyasal Program" içinde 21. Madde ile düzenlenmiştir (Tunaya, 1998: 142). O dönem İTC Katib-i Umumisi olan Ali Fethi Bey, kongreden kısa süre önce yaptığı bir konuşmada Cemiyet'in tarımsal kredi birlikleri ve ekonomik kooperatifler kurma niyetinden bahseder (*Le Moniteur Oriental*, 09.09.1913: 2).

¹⁴ İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde millî iktisat politikaları İTC'nin etkisi altındaki esnaf cemiyetleri arasında önemli bir kitle desteğine sahip olmuştur. Millî iktisat politikaları ekseninde ortaya çıkan kitle mobilizasyonu, örneğin, gayrimüslim kesimleri hedef alan ekonomik boykot hareketlerinde (Çetinkaya, 2014) ya da kapitülasyonların kaldırılması gibi kritik bir kararın uygulanması esnasında görünür hale gelmiştir (Ülker 2020c: 173). Millî iktisat politikaları hakkında bkz. (Toprak, 2019).

Kaynakça

Ahmad F (1995). *İttihat ve Terakki*, 1908-1914. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akcan E (2015). *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akmeşe H N (2005). *The Birth of Modern Turkey. The Ottoman Military and the March to World War I*. London: I. B. Tauris.

Aksakal M (2008). *The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.

Akşin S (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.

Cavid Bey (2014). *Meşrutiyet Ruznâmesi, I. Cilt*. Haz. Hasan Babacan ve Servet Avşar, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çetinkaya Y D (2014). *The Young Turks and the Boycott Movement. Nationalism, Protest, and the Working Class in the Formation of Modern Turkey*. London: I. B. Tauris.

Çiçek H (2007). *Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Çiçek M T (2015). Myth of the Unionist Triumvirate. The Formation of the CUP Factions and Their Impact in Syria during the Great War. İçinde: M Talha Çiçek (der), *Syria in World War I. Politics, Economy, and Society*, London: Routledge, 9-36.

Ülker E (2021). İttihatçı Tek-Parti Rejimi Kurulurken Hizipler, Seçimler, Boykot. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 940-962.

Çiftçi A (2015). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 55, 115-141.

Eroğlu N (2008). *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Esatlı M R (2004). *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

Esin T (2021). *Osmanlı Savaşı'nın İktisadî Aktörleri (1914-1919)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Hanioglu M Ş (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, (1889-1902), Cilt: I*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioglu M Ş (2001). *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*. Oxford: Oxford University.

Hocaoğlu B (2010). *İkinci Meşrutiyette İktidar – Muhalefet İlişkileri, 1908-1913*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hüseyin Cahit (1909). Askerler ve Cemiyet. *Tanin*, 26 Ekim, 1.

İkdam (9/9/1912). İttihat ve Terakki. Meclis'te ve Kongre'de, 1.

İlkin S (1993). Cavid Bey, Mehmet (1875-1926). İçinde: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt: 7*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 175-176.

Kansu A (1997). *The Revolution of 1908 in Turkey*. Leiden: E. J. Brill, Leiden.

Kansu A (2000). *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*. Leiden: Brill.

Karabekir K (1993). *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1886-1909*. İstanbul: Emre Yayınları.

Le Moniteur Oriental (6/10/1909). Les nouvelles. L'Armée et la politique – un discours du généralissime, 1.

Le Moniteur Oriental (28/10/1909). La division du travail. Apres le congres de Salonique – l'armée se retire de la politique – un point d'interrogation, 1.

Le Moniteur Oriental (29/10/1909). Le Comite 'Union et Progrès', 1

Le Moniteur Oriental (19/2/1910). Les Clubs Union et Progrès, 1.

Le Moniteur Oriental (16/3/1910). Le Comité, 1.

Le Moniteur Oriental (10/7/1912). La démission de Mahmoud Chevket Pasha, 1.

Le Moniteur Oriental (29/8/1912). Le Programme de l'Union et Progrès, 1.

Le Moniteur Oriental (5/9/1912). L'Union et Progrès, 1.

- Le Moniteur Oriental (24/1/1913). La chute de Kiamil pacha, 1.
- Le Moniteur Oriental (1/2/1913). La Défense Nationale, 1.
- Le Moniteur Oriental (9/9/1913). Le Parti Union et Progrès et les reformes. Déclarations de Fethy Bey, 2.
- Meclis-i Ayan 2. Dönem Tutanak Dergisi (1912). Cilt : 1, İçtima: 23, 30 Haziran, 287.
- Meclis-i Mebusan 2. Dönem Tutanak Dergisi (1912). Cilt: 1, İçtima: 47, 23 Temmuz, 647-654.
- Ortaylı İ (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paviot A (1909). Le Comite 'Union et Progrès'. *Le Moniteur Oriental*, 25 Ekim, 1.
- Ramsaur E E (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Sabah (30/8/1912). İttihat ve Terakki Kongresi, 3.
- Sabah (5/9/1912). İttihat ve Terakki Fırkası, 3.
- Safi P (2012). History in the Trench: The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa Literature. *Middle Eastern Studies*, 48 (1), 89-106.
- Safi P (2014). Fiilden İsim: Teşkilât-ı Mahsûsa. *Toplumsal Tarih*243, 74-79.
- Şakir Z (1944). *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik*. İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu.
- Tasvir-i Efkâr (24/10/1909). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi, 7.
- Tasvir-i Efkâr (25/10/1909). İttihat ve Terakki Cemiyeti, 5.
- Tekeli İ ve Selim İ (2003). (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı. İçinde: *Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 355-436.
- Tekeli İ ve Selim İ (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeleri ve Kara Kemal Bey'in Yeri. İçinde: *Cumhuriyetin Harcı. İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-44.
- Toprak Z (2019). *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunaya T Z (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya T Z (2011). *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Turfan M N (2005). *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Ülker E (2020a). Military, Finance and Economy in the Late Ottoman Empire: Directorate-General of Hedjaz and Military Railways and Ports, 1914-1919. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22 (1), 17-28.

Ülker E (2020b). Osmanlı Savaş Ekonomisi ve Bir Muhalefet Programı Olarak Temsil-i Meslekî: İmparatorluğun Son Yıllarında Sermaye-İktidar İlişkileri Üzerine Notlar. *Alternatif Politika* 12(1): 260-280.

Ülker E (2020c). Representation of Political and Diplomatic History in the Köpe Archives. İçinde: Gabor Fodor (der.), *Between Empires – Beyond Borders. The Late Ottoman Empire and the Early Republican Era through the Lens of the Köpe Family*, Budapest: Research Center for the Humanities, 163-179.

Vardar G (2003). *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.

Zürcher E J (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher E J (2010). *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher E J (2019). Young Turk Governance in the Ottoman Empire during the First World War. *Middle Eastern Studies*, 55 (16), 897-913.